

בוא או לך

ביטוי אחד בפרשת 'וארא', חייב לקרוא את תשומת לבנו: 'בא': "בא דבר אל פרעה מלך מצרים וישלח את בני ישראל מארצו" (ו, יא). ביטוי זה חוזר בפרשתנו, ועתיד לחזור בפרשה הבאה. או אז הוא ייתן את השם 'בא' לפרשה כולה: "לפרשה. נשווה שימוש לשוני זה עם פסוק אחר בו הפסוק משתמש בלשון 'לך' (ד, יב). "וְעַתָּה לֵךְ וְאַנְכִי אֶהְיֶה עִם פִּיֶּךָ". ואכן, לכאורה 'לך' היה יותר מתקבל על הדעת. נראה לי שבשני מקרים אנו משתמשים בביטוי 'בא': כשאנו רוצים להגיד 'בוא יחד אתי' או כשאנו נמצאים במקום אליו אנו רוצים שהשומע "יבוא" אל המקום בו אנו מצויים או בו אנו מחכים לו. ואכן כך אפשר להבין את אמירתו של הקב"ה. הקב"ה מדבר אל משה במקום בו השליחות מתחילה, אך בה בעת הוא כבר מחכה לו במקום בו השליחות תגיע ליעדה. אולי פירוש זה הוא רק דרש, אך אולי יש כאן צוהר להבין את אחד השמות שחז"ל כינו בהם את הקב"ה: 'המקום', כביטוי הקלאסי: "פרוך המקום פרוך הוא".

אין אנו יודעים בוודאות איך נולד ייחוס זה של השם 'מקום' להקב"ה. החוקרים העלו סברות שונות, אך דעתי לא נוחה מהן. חוקרים העלו סברות שונות. עבורי, מבצבצת בכינוי זה השקפה פילוסופית ומיסטית שלימה, המבטאת את נוכחותו של הקב"ה. במדרש (בראשית רבה, סח, ט) קוראים אנו "ר' הונא בשם ר' אמי [אמר] למה מכנים שמו של הקב"ה... 'מקום'? שהוא מקומו של עולם. אמר ר' יוסי בר' חלפתא... הקב"ה מקום עולמו ואין עולמו מקומו". הקב"ה הוא למעלה מן המקום. הוא בעת ובעונה אחת בכל המקומות. 'בא' ו'לך' זהים עבורו. ייתכן ויש כאן מאבק נגד הפנתיאיזם, המזהה בין הא-ל לקוסמוס, השקפה שהיתה מקובלת באותה תקופה על הפילוסופים הסטואיקנים. חז"ל קיבלו השקפה זאת אך בהסתייגות: "שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו מן מה דכתיב (שמות לג, כב) 'הִנֵּה מָקוֹם אֶתִּי'". המקום הוא "אֶתִּי", עם הקב"ה, אך הוא עצמו איננו במקום. יש כאן רעיון פילוסופי ומיסטורי, הוא גם כאן, בכל מקום, אך גם מעבר ב'שם' הבלתי מושג.

עד כאן הרעיון הפילוסופי והמיסטי. אולם, יש ב'מקום' משמעות קיומית ש"נחשפה" על ידי רבי נתן מנמירוב, תלמידו וסופרו של רבי נחמן מברסלב. בעקבות רבו (ליקוטי מוהר"ן תניינא א, יד), בחיבורו 'ליקוטי הלכות' – מעין פירוש קיומי לשולחן-ערוך, בהלכות ציצית, מעניק ר' נתן משמעות חדשה למושג 'מקום'. 'מקום' מתייחס לא אל החלל החיצוני, אלא אל החלל הפנימי, אל עולמנו הסובייקטיבי. לכל אדם יש 'מקום' משלו, שהלך וקיבל צורה אישית, כשברקע, ביוגרפיה והיסטוריה משפחתית, גנטיקה וחינוך, לחצים חיצוניים והאופי פנימי. בפרקי אבות (ד, ג) אומר בן עזאי: "אל תהי בו לכל אדם, ואל תהי מפליג לכל דבר, שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום".

באותו עולם סובייקטיבי, יש חלל וזמן אישיים, שעה פרטית והיסטוריה אישית. כדברי קהלת (ג, יא) "גַם אֶת הָעֶלֶם נָתַן בְּלִבָּם". ממקומו הוא, משקיף האדם על העולם, ויוצר פרספקטיבה ייחודית של העולם החיצוני. הוא בונה תוכנית חיים, ומממש את חירותו.

מכאן נובעים דברי הלל (אבות ב, ד): "ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו", דהיינו לסיטואציה שלו, למקומו הסובייקטיבי להיסטוריה האישית של עולמו. מעתה אנו יכולים להבין את השם 'מקום' שאנו מייחסים להקב"ה. הוא נמצא עם כל אדם במקום הסובייקטיבי שלו. רק הוא יכול לשפוט אותי כי רק הוא ממש יודע על בסיס מה הפעלתי את חירותי: "ומי הוא שיכול לידע ולהגיע למקום חברו, כי אם ה' יתברך, שהוא מקומו של עולם, ואין העולם מקומו". כיצד מסוגלים אנו לשפוט בן אדם, אם אין אנו חיים, את מקומו הסובייקטיבי. רק הקב"ה יכול לשפוט בהגינות בני אדם. לפי רבי נחמן זאת היא משמעות הקביעה הקשה (דברים א, יז): "כִּי הַמִּשְׁפָּט לֹא-לִהְיוֹת הוּא". ר' נתן מרחיב זאת (הלכות שותפים בקרקע, ה): "ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו. ומי הוא זה שיודע להגיע למקום חברו כפי גבול הדעת של חברו שמשם נמשכו ונתגלגלו כל מידותיו ופעולותיו ומעשיו? ועל - כן צריכין לקיים מה שכתוב... 'ועשו סיג לתורה' בחינת 'סיג לחכמה שתיקה'". שתיקה! אולי הגענו לאחד הגבולות המפרידים בינינו לרבי נחמן. נראה לי שלמרות אהבת האדם שבו, הוא היה מסכים אתנו. עלינו להגן על המקום שלנו. עד כאן יכולים אנו ללכת בעקבות ברסלב. ללמד זכות זה עדיין לא להרשות לאדם, יהיה מה שיהיה מקומו, לצאת ממקומו הפרטי ולפלוש לעולמם הפרטי של האחר כדי לפשוע, להזיק, לאנוס או לרצוח.

אנו מכנים את הייסורים – צרות. לפי רבי נתן, אנו מבטאים בכך את ההרגשה ש'צר לי המקום'. הוא רואה בעולמו הפנימי – מצרים. צרות המקום מביאה את האדם להרגיש מגורש, "הוּן גִּרְשֵׁת אֶתִּי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה... וְהִיִּתִּי נָע וְנָד בְּאֶרֶץ". כבמצרים הוא מרגיש משועבד, אלא שיש יציאה. "מִן הַמִּצָּר קָרָאתִי", והוא "עָנִי בְּמִרְחָב". רבי נתן מבקש שנאמין באפשרות הגאולה. מעתה חוזרים אנו אל הפירוש השני של המילה 'בא'. 'בא' פירושו 'בוא יחד אתי'. הקב"ה מלווה את האדם אף כשהוא נאנק בשעבוד מצרים. האמן שאפשר לצאת.